

יד
מהרי"ץ

שערי יצחק

השיעור השבועי

מפי מרן הגאון
הרב יצחק רצאבי שליט"א
פוסק עדת תימן

השיעור נמסר
במוצאי שבת-קודש

קדושים
אייר התשפ"ד בשל"ה
בבית המדרש פעולת צדיק
בני ברק

לק"י

נושאי השיעור:

המשך (מהלולת מהרי"ץ) ביאור תשובת מהרי"ץ זיע"א בעניין ה'פרשיות' שבפרשת צו, 'כל חלב' ו'המקריב', ודבריו בע"ח כי על כל שינוי מוציאים ס"ת אחר, וכן בספרו חלק הדקדוק פרשת נח ע"פ ויהיו כל ימי נח.

הערות על דברי מה"ר עמרם קורח זצ"ל בספרו סערת תימן, בעניין מסורת ספרי תורה של-תימנים.

שלוש עשרה ראיות והוכחות כי מסורת התימנים היא הכי מדוייקת ומעולה יותר מכל המסורות, ואפילו יותר מן ה'כתר' של בן אשר. והשלמה בבירור העניין כי להרמב"ם היה כתר בן אשר אחר ממה שנמצא כיום.

התייחסות לדברי הרב מולקנדוב שליט"א, ולדברי הרב מאזוז שליט"א, לגבי העניין דלעיל. ובעניין ס"ת מקודש ומיוחס של מהר"ם מרוטנבורג, שגם שם יש פרשה ב'כל חלב'.

תגובה לגבי טענת הרמ"מ בעניין 'הצליחה נא', והמסקנא שצריך להיות בדגש. וטעם נפלא לכך על-פי הסוד.

כל הזכויות שמורות למרן שליט"א
יוצ"ל ע"י מוסדות יד מהרי"ץ – בני ברק
טלפקס: 03-5358404. נייד: 050-4140741
דוא"ל: y5358404@gmail.com

להאזנה לשיעור דרך הטלפון:

קול יהודי תימן – 072-33-23-642 שלוחה 6
מספר השיעור בקו "קול יהודי תימן" ובחברות "שערי יצחק" – 738
לשמיעת השיעור במערכת קול הלשון – 03-6171031

ניתן להקדיש כל שיעור להצלחה ולרפואה, או לעילוי נשמת.
השם יוזכר בל"ג בתחילת השיעור מפי מרן הגאון שליט"א,
וכן באמירת "מי שבירך" בסוף השיעור.
פרטים בטלפון: 050-4140741.
והתורמים והמסייעים להפצת התורה ולזיכוי הרבים, ימלא המקום ברוך הוא
כל משאלות ליבם וליבכם וליבנו לטובה ולברכה. אכ"ר.

בשם רחמן.

השיעור מוקדש להצלחת ולרפואת התינוק שמעון יהודה בן ידידנו הרב יעקב שלום מחפוד הי"ו, הזקוק לרפוא"ש. השם ברוך הוא ישלח לו רפואה שלימה בתוך כל חולי עמו ישראל, ויקיים עליו מקרא שכתוב **בְּיַמֵּי רַפְאֵל** [שמות ט"ו, כ"ו], וכן יהי רצון ואמרו אמן.

וכן השיעור מוקדש ע"י רבי יוסף דוב לוין הי"ו מארצות הברית, להצלחת בנו החתן פינחס הי"ו והכלה חנה בת אברהם שתחי', שבאו השבוע בברית הנישואין, בשעה טובה ומוצלחת. שיזכר המקום ב"ה לבנות בית כשר נאמן וטהור בישראל. בעבור שהתנדב למוסדות יד מהרי"ץ.

אם אתם מתפלאים שיש נישואין (בימים אלו של ספירת העומר), כנראה הם מן האשכנזים העושים את השלושים ושלושה יום אחרי ראש חודש אייר. ולכן השבוע הם עדיין מתירים את הנישואין.

כמו כן השיעור מוקדש ע"י רבי חיים בן משה הי"ו מארצות הברית, לרפואת בנו משה הי"ו הזקוק לרפואה שלמה במהרה, ולהצלחה בכל העניינים. בעבור שהתנדב למוסדות נתיבות מהרי"ץ.

המקום ברוך הוא ירצה נדבתם, ויברך מעשה ידיהם, ומכל צרה ונזק יצילם, והזקוקים לרפוא"ש – השם ברוך הוא ישלח להם רפוא"ש בתוך כל חולי עמו ישראל, וישלח ברכה רווחה והצלחה בכל מעשי ידיהם, וימלא כל משאלות ליבם וליבכם וליבנו לטובה ולברכה, אכ"ר.

המשך (מהילולת מהרי"ץ) ביאור תשובת מהרי"ץ זיע"א בעניין ה'פרשיות' שבפרשת צו, 'כל חלב' ו'המקריב', ודבריו בע"ח כי על כל שינוי מוציאים ס"ת אחר, וכן בספרו חלק הדקדוק פרשת נח ע"פ ויהיו כל ימי נח.

בהילולת מהרי"ץ זיע"א, שנערכה בתחילת השבוע הזה בליל שני, הבאנו בס"ד אחת מן התשובות המיוחדות של מהרי"ץ [שו"ת פעולת צדיק, חלק ראשון סימן כ"ד], בנושא הפרשיות בס"ת [בפרשת צו], 'כל חלב' ו'המקריב'. כי המסורת בספרי תימן היא, שישנה פרשה פתוחה ביזדבר וגו' כל חלב, הפוך משאר קהילות ישראל, העושים זאת אחרי כן ב'המקריב'. ומהרי"ץ מביא ראיות, שהדבר כך. ואם ישנו ס"ת אשר כתוב בו אחרת, הוא פסול, ומוציאים ס"ת אחר. כי אפילו אם עלה, ירד. כמו בכל השינויים שבחסרות ויתירות.

זהו מקום אחד, שמהרי"ץ כותב זאת.

ישנו מקום שני – גם את זאת הבאנו – בעץ חיים [דף ס"ה ע"א], כי על כל שינוי במלא וחסר, אנחנו מוציאים ס"ת אחר. אפילו שינוי קל שאין לו לכאורה שום משמעות. כיון שאנחנו מחזיקים את הספרים שלנו, 'כמפי משה מפי הגבורה'. דלא כהרמ"א, האומר שאנחנו לא בקיאים, ואין מוציאים ס"ת אחר אלא רק באופנים מסויימים. 'החוט המשולש', ישנו מקום נוסף שמהרי"ץ כותב זאת, והוא בחלק הדקדוק ע"פ ויהיו כל ימי נח [בראשית ט', כ"ט]. שם בספרים האחרים גורסים 'ויהי כל ימי נח, ומהרי"ץ כותב על כך בזה"ל, כתב מהרי"ב, מסתברא דהוא ויהי, דאינון ג' סי' חל"ץ ופליג ביה, ולא ידעינן מה הוא קושטא, אי האיי אי האיי עכ"ל. ותימה עליו איך נסתפק היכן האמת, והנה מחברת רבי סעדיא גאון ז"ל לפניו, ושירו וזמירו [כוונתו למובא בשלהי מחברת התיגאן הגדולה, מדף קל"ט. ואכמ"ל. יב"ץ], כי ממנו תוצאות חיים פניו ירצו דלים, במנין במספר. ואם מהר"ם לונזאנו הכריע בהיפך – למרות שמהר"ם לונזאנו בספרו אור תורה, כותב בהיפך, דהיינו שלדעתו צריך להיות 'ויהי' – לא סיימו קמיה האיי מסורתא דרבי סעדיה ז"ל, דדבריו דברי קבלה. מה גם דעיניך לנוכח יביטו כמה רבואתא שמביא הר"מ, דכולם פה אחד יעידון יגידון דהאיי דנח ויהיו בויו.

וכבר ראיתי פסק ארוך על זה, שנכתב בימי מה"ר שלום צבטאני נ"ע בכתובת תלמידו מה"ר צאלח זלה"ה – זהו סבו של מהרי"ץ – בחתימת כמה זקנים תלמידי חכמים. ועיקר יסודם שבנו עליו הכרעתם, הוא המנין שמנתה המוסרה ווי"ן שבכל התורה. ושם העידו שעמדו למנין ווי"ן שבתורה ואשכחו דהאיי וי"ו זה בכלל המנין, והפו על קדקד מי שכבר רצה להגיה ולמחוק (תיבת) [אות] הוי"ו. ומסיימי שם, ומסורת סייג לתורה, וס"ת שנמצא חסר וי"ו זה, הרי הוא פסול כחומש בעלמא. והכרעתם תכריע שהם דברי קבלה, ומינה לא תזוז.

לגופם של דברים יקרים הללו, הרחבנו בשקלא וטריא כבר בנפלאות מתורתך שם, וכאן אין אנו

שערי יצחק – השיעור השבועי

אני קל הקלים המתאבק בעפר רגלי החכמים, זכריה בן סעדיה בן חטר בן מעודד הידוע בן רמציאן, המצפה לרחמי שמים וכו'.

והשלמתי בתלתא בשבא כ"ז בירח כסלו שנת אתתנ"ז – לשטרות – במאתא מעפר תחרוב ותצדי, וירושלם קרתא קדישתא תתבני ותשתכלל וכו'.

ישנם כאן כמה דברים לדייק, אבל נלך לא לפי החשיבות אלא לפי הסדר.

הוא כותב במפורש, 'שני דפים מחומשים אלו'. דהיינו, שני דפים בתאג אצלו, הם דף אחד בס"ת של הרמב"ם. הוא לא יכל אחרת. אם היה עושה הדף גדול, היה יכול לעשות דף שלם, אבל כיון שזה הרבה, חמשים ואחת שורות, לא נכנס, אזי הוא מחלק זאת לשנים. וזה לא רק הוא, אלא כל התיגאן כך, ויש שחילקו לשלושה דפים. כנראה הוא עשה רק חמשים שורות, עשרים וחמש בדף אחד ועשרים וחמש בדף השני.

דף בספר תורה שכתב משה בן מימון לעצמו. מה קרה פה? למה הוא לא כותב 'רבינו' אי נמי 'רבי', משה בן מימון, אלא 'משה בן מימון'? הדבר נשמע קצת משונה. למה נעלם כאן התואר 'רבי'?

ישנו דבר כזה, בספר לחם שלמה, למהר"ר שלמה הכהן, שהיה רבו של רבינו יצחק ונה זצ"ל. זהו ספר בתורת הקבלה. זכורני כי לפני שנים רבות כשעיינתי בו בעודו כת"י, התפלאתי, כי הוא מביא בזה"ל, 'כתב שמעון בן יוחאי'. איפה 'רבי'? מה קרה?

[כך רשום בזכרוני, ברם עכשיו עיינתי בנדפס, בכלל 'ספרי קבלה ומוסר', וראיתי בכמ"ק כי כתוב רבי. אולי 'כל האדם כוזב', ועכ"פ אין לי ספק שיש כך בספר אחר. ועכ"פ גם שם בלחם שלמה הנדפס ראיתי כתוב יהודה חייט, מנחם ריקאנטי, בלי תואר רב. וכזאת יש בעוד מעט ספרים].

עד שהבנתי, כי כנראה הם קיימו כאן מה שמצינו גדול מרבן שמו'. עיין בתוספתא עדיות פ"ג אות ד', ובערוך ע' אביי, וש"ס. אדרבה, זהו תואר כבוד הכי גדול שהוא יכול לכתוב עליו. דהיינו, כל תואר שאני אתן לו, הוא לא יהיה מתאים לו.

נכנסים זולת לפרט האמור לעיל שבכל שינוי מהמסורת שלנו, נקיטנין שהספר פסול.

הערה מהקהל: מה שהרב אמר מקודם, על המוזכר בחלק הדקדוק מכתיבת תלמידו מה"ר צאלח, שהמדובר בסבו של מהרי"ץ, אמנם כך הבינו רבים שזהו סבו, ובכללם מה"ר עמרם קורח בסערת תימן דף י"ד הערה ו'. אך יש להסתפק בזה, שהרי בכל מקום שמזכירו, כותב עליו מורי זקיני. ואם איני טועה, כבר העירו על כך.

תשובת מרן שליט"א: זאת הערה טובה. אמנם לא שמענו על מה"ר צאלח נוסף בזמנם, ולפי סדר הזמנים מתאים שסבו של מהרי"ץ ולא תלמידו, כי מצינו שמה"ר שלום בן חיים צבטאני היה מגולי מוזע. ועדיין צריך בירור.

*

מהרי"ץ בעניין 'כל חלב', מביא כי בתיגאן כתוב, שהכל נעשה על פי הספר של בן אשר, ושהעתיקו מהספר שכתב רבינו הרמב"ם בעצמו. והסברנו בס"ד, כי מהרי"ץ שילב פה שני דברים. ישנם תיגאן שכותבים בסוף, 'הכל על תיקון הספר שהגיהו בן אשר' – מעתיקים ממש את לשון הרמב"ם – וכותבים שהם העתיקו ממנו. וישנם תיגאן אחרים, הכותבים כי הכל מן הס"ת של הרמב"ם.

הבאנו את חתימת הספר שכתב הסופר מה"ר זכריה רמציאן, ואקרא זאת כעת שוב הפעם, כיון שצריכים לדייק כמה דברים בלשונו. אני ראיתי רק תאג אחד כזה, אבל אני מניח שהיו עוד הרבה כאלה, ולכן מהרי"ץ עשה מכך דבר אחד. קירב ושילב אותם, והיו לאחד בידו.

וזה לשונו שם, כתבתי ונקדתי בחמשה חומשי תורה הללו. כך כותב הסופר הנז"ל. ודקדקתי והגהתי בהם כפי יכולתי, בפרשיות הפתוחות והסתומות, ובתיקון סופר, כגון האותיות הלפופות והעקומות ובמלא וחסר ובי"ה שמו. ועשיתי שני דפין מחומשין אלו, דף בספר תורה שכתב משה בן מימון לעצמו. והיה סוף הפיסוק בסוף הדף. חוץ משני דפין שהן תיקון סופרים, והן הבאים, ואעידה בם. ושירת הים, עשיתי אותה שלשה דפין, שאי אפשר להיות שנים.

לכן, לא כתבו עליו שום תואר. אין שום תואר מספיק.

זוהיה סוף הפיסוק בסוף הדף. מכאן רואים, כך משמע, כי ככה היה הדבר בס"ת שכתב הרמב"ם. דהיינו, שלא רק שהעתיקו מהס"ת של הרמב"ם את החסרות ויתירות, והפרשיות הפתוחות והסתומות, וכן את הלפופות והעקומות, אלא גם את מה ש'סוף הפסוק' הוא בסוף הדף. כך היה כבר בס"ת של הרמב"ם שלפניהם. וזה חידוש לנו, כי הרמב"ם עצמו לא הוסיף זאת בחיבורו, כנראה מפני דלא נפק"מ לעניינו שם של עשיית אורך הספר והיקפו.

יחזיק משני דפים שהם תיקון סופרים, והן הבאים ואעידה בס'. כך רגילים לומר משום מה, אבל למעשה הדבר אינו מדויק. כי זה לא שני דפים, אלא שלושה דפים. כי גם אח"כ בשירת האזינו, מתחילים את הדף שאחרי כן באמצע הפסוק, וישנים יניסו רבבה'. הדבר מעניין, כי כולם אומרים 'שני דפים'. כנראה מפני שבעצם הדף השלישי הוא נגרר אחר ההתחלה.

בעת, לגבי שם הסופר 'הידוע רמצאן' [רמדאן]. [מרן שליט"א פונה למשתתפי השיעור בשאלה:]

האם מישוה מתפלא, על השם הזה?

כי כבר אמרתי את הסיפור, לגבי השם הזה. היום קוראים למשפחה הזאת, רמתי. רמדאן, זהו השם הידוע לצום של-ערבים. חודש שלם. האדם הזה היה מחמיר על עצמו, לא לאכול פת של-גויים, וכל הזמן הוא היה צריך להתחמק מהם, כי לולא זאת היו מאלצים אותו לאכול, לכן הוא אמר, כי היום הוא עושה תענית. בכל פעם שהוא בא אליהם לצורך מלאכתו ופרנסתו, היה לו 'צום'. אמרו, טוב, אצלו תמיד 'רמדאן'. כל הזמן הוא צם. כך נדבק אליו הכינוי הזה. כמובן אין הכוונה למעתיק התאג הזה, אלא לאחד מראשי משפחתו. שהרי שם משפחה זה, נזכר כבר לפני זמנו.

הערות על דברי מה"ר עמרם קורח זצ"ל בספרו סערת תימן, בעניין מסורת ספרי תורה של-תימנים.

בספר סערת תימן [דף צ"ז], כתב הרב עמרם קורח זצ"ל בזה"ל, וכבר זרח אור רבנו משה ב"ר מימון הספרי ז"ל, ולתימן הופיע ונגלה. והנה

בהגיע אליהם שמע חיבוריו ונפלאות חכמתו, שכחו דחקם ועול גלותם, ומיהרו לשלוח סופרים להעתיקם. דהיינו, את הספרים של הרמב"ם. פירוש המשנה, ומשנה תורה וכו'.

ובראותם יופי ספר תורה שכתב לעצמו ותיקונו, גדל חשקם, והעתיקו דמותו בצורתו. במנין השטיין בכל דף, המכוונות סיום הפסוק בסוף כל דף, עד שהיה ראש כל דף תחילת פסוק, זולת שני פסוקים מסי' ביה שמו, "הבאים" ו"אעידה".

וכל ספר מהחמשה ספרים, מכוין סיומו עם הארבע שטיין הפנויות שבין כל ספר סוף הדף, עד שנמצא קודם התפירה כל חומש חלוק לבדו. אינני יודע, האם הדבר מחייב לגבי התפירה, שלא לתפור בראשית עם שמות, אלא עושים כפי איך שיוצא ומזדמן ביריעות.

אבל גם עניין זה, הוא פלא עצום, איך שיצא הדבר מכוון. הרי בין כל ספר, משאירים ארבע שורות ריקות. ותמיד בספרים שלנו 'יוצא', כי 'זאלה שמות', 'זיקרא', וכן כולם, הם בראש הדף. זאת מלאכת מחשבת. למרות שבשביל כך, לא היו מאריכים אותיות או מקצרים אותן. הכל בצורה 'טבעית', כביכול.

לכן אמרנו, כי בודאי שזאת העתקה מן הס"ת של משה רבינו. כיון שבימים ההם, בלי המחשב, קשה מאד לתכנן דברים כאלו. אפילו בדורות הללו, עד שהצליחו לעשות – אלה שעושים ווי העמודים – לקח שנים רבות. הרבה דברים, לכוון את כל הפרטים שצריך. לולא זאת, איך הדבר יצא כ"כ מכוון?

וכן מנין הדפין, וצורת הפרשיות הפתוחות והסתומות, והאותיות הלפופות והעקומות, כפי מה שביאר בחיבורו בפ"ט מהלכות ס"ת.

וכתבוהו בכריכה – לאפוקי שלא תחשוב בגלילה – וחילקו כל דף שני עמודים, ימני ושמאלי, בדקדוק מנין השטיין. והמסרה הגדולה והקטנה, כתבום מעבר לכל עמוד, למען תהיה לכותבי ס"ת למזכרת המלא וחסר וכו'.

הדבר חשוב, כיון שהסופרים היו מעתיקים מן התאג, א"כ סימני המוסרה מעוררים אותו לשים לב שלא יהיו טעויות.

שערי יצחק – השיעור השבועי

דרך מליצה נוסף, כי נאמר בתורה, וַיִּרְדּוּ אֲחֵי יוֹסֵף עֶשְׂרָה, לְשֹׁבַד בְּרַם מְמַצְרִים [בראשית מ"ב, ג']. ירדו למצרים, עשרה מן השבטים. בשלמא שם היה צריך עשרה, כיון שהם היו צריכים מניין לתפילה, וכמו שפירש רבינו בחיי שם. מאחר שלא היו שם עוד יהודים, ובכלל בעולם של אז. אבל פה, לא היו חסרים להם יהודים בדרך, וק"ו במצרים, שהיו שם הרבה יהודים.

*

בכל אופן, בספר סערת תימן ממשך וכותב, מה היה לפני הרמב"ם? מה עשו בתימן בדורות שלפניו? אם הרמב"ם כותב, 'ספר תורה שכתבתי אני' כך וכך שיטים וכך וכך דפים, משמע שהוא זה שכתב ככה, אולם לסופרים היה סדר אחר.

מצד אחד, לא מסתברא שהרמב"ם עשה את הסדר הזה לעצמו, למה שיטרח כלכך לדבר הזה. אלא היה לרמב"ם איזה מקור מסויים, רק שהדבר לא היה מקובל אצל כולם, זה היה קצת מיוחד, לכן הוא היה צריך להדגיש זאת. לא יכול להיות, שהרמב"ם חישבן ותיכנן את כל זאת, שכל דף יסתיים בסוף פסוק, ושכל חומש יתחיל בתחילה הדף, על ידי שישאיר ארבע שורות ריקות בסוף הדף הקודם. ובפרט שהרמב"ם לא התייחס לכך, ולא כתב זאת בכלל. אם לא היו כותבים את זה חכמי תימן, לא היינו יודעים זאת בכלל. הרמב"ם בעצמו לא כתב את הפרט הזה, כי כל דף בסוף פסוק, כמו שהקדמנו. וכן שארבע השיטין יהיו בסוף, אין הלכה כזאת. ובקונטרס תגא דאורייתא נשאתי ונתתי בס"ד בסוגיא דתלמודא בבבא בתרא [דף י"ד ע"א] שאם בא לחתוך, חותך יעוש"ב.

א"כ מסתבר, שהדבר כפי מה שמעידים הסופרים התימנים, שכך היה בספר של הרמב"ם. אבל עכ"פ הרמב"ם לא חידש את זה, אלא הדבר היה – כפי שאמרנו – כבר בס"ת שכתב משה רבינו. והראיה, מן הפסוקים 'ולך', זיישחט', שזה בראש הדף, וגם לכך ישנן מקורות קדמונים. והשתלשל הדבר אצל חלק מן הסופרים מדור לדור, עד הרמב"ם, ובזמנינו זה נותר רק אצל התימנים. כי הם מחזיקים בכל סדרי הקדמונים.

וקראוהו תאג (כתר תורה), לפי שאין כותבים בו תרגום, ולא שום פירוש, כי אם המקרא לבדו. וכל כותבי ספרי תורה לא גרעו ולא הוסיפו במנין השטין והדפים וכו' על מה שכתוב לפניהם בספרי התיגאן, מתחילת זמנם ועד היום.

אולם פרשיות התורה שכתבו עם תרגום, קראום 'פרשה'.

בדרך כלל, ה'פרשה' היא לא רק עם תרגום אונקלוס, אלא גם עם תפסיר רס"ג. אבל עכ"פ אם זה בלי תרגום אונקלוס, אלא רק המקרא, אזי זהו תאג.

הנראה מדברי רמב"ם ז"ל בפרק הנז', שהיה לסופרים בזמנו סדר אחר במנין הדפים והשטין.

*

אולי לפני שאמשיך, אעמוד בעזרתו יתב' על מה שהוא כותב, 'מיהרו לשלוח סופרים להעתיקם וכו', והעתיקו דמותו בצורתו. דהיינו, שלחו סופרים להעתיק אותם.

הרב אשר שוורץ, כתב מאמר טוב וחשוב על עניין ה'פרשיות', והוא משבח שם את הספרים של-תימנים [בזה"ל, התימנים כידוע מצטיינים בדיוקנותם, בקיאותם, שמרנותם והקפדתם בשמירת המסורת, והעברתה לדורות הבאים וכו'. והוא מביא, כי הם גם מאד מדייקים בספרי הרמב"ם וכו', כאשר הוא מביא זאת מרמב"ם פרנקל, וכידוע ומפורסם כבר.

ובהמשך הוא – הרב שוורץ – כותב בזה"ל, מסורת בידיהם (בכתב ובע"פ) שעשרה סופרים מומחים נסעו מתימן למצרים, והעתיקו את הכתיב ומקום הפרשיות, מספר התורה שכתב הרמב"ם ע"פ בן אשר, וכן העתיקו המוסרה מהתנ"ך שהוגה ע"י בן אשר. ויש בידיהם עד היום תיגאן (תיקוני סופרים) עתיקים, מלפני כ- 500 שנה, שכתוב בהן שהועתקו מתנ"ך בן אשר.

אינני יודע, מהיכן הוא לקח שהיו 'עשרה סופרים'. את המספר 'עשרה', לא ראיתי ולא שמעתי. נראה כי זהו דמיון של מישהו. איני יודע, מאיפה הוא הביא זאת.

הוא – בסערת תימן – אומר כך, וכמו כן אנחנו לא נדע איך היה מנהגם בכתובת ס"ת במנין השטין והדפים וצורת הפרשיות הפתוחות והסתומות, קודם שנראה ונגלה להם ס"ת זה של רמב"ם ז"ל. אמנם המלא וחסר, ויתר ופסקי הפרשיות פתוחות או סתומות, שמרו מסורת אבותיהם בכל ס"ת והתיגאן.

הדבר קצת לא כ"כ מובן, כי לפי איך שבעל סערת תימן מסדר את הדברים, נראה כי רק את צורת הפרשיות כביכול העתיקו מהרמב"ם, משא"כ איפה הפתוחות והסתומות לא. בהתחלה הוא כתב, צורת הפרשיות הפתוחות והסתומות, ואח"כ כתוב ופסקי הפרשיות פתוחות או סתומות. ואת המלא והחסר, לא העתיקו מהרמב"ם? זהו דבר משונה. לא נראה לי, שמישהו יודה לו. נראה כי את הכל העתיקו מהרמב"ם. לא רק את צורת הפרשיות, אלא גם את איפה הפרשיות הפתוחות והסתומות. העתיקו ממש את הרמב"ם בבחינת 'קופי'. זאת העתקה ממש מדוייקת, האחד מול השני.

חויץ מזה, ישנה לכך גם ראייה מפורשת, ממה שכתב מהרי"ץ בחה"ד פרשת עקב, לגבי הפסוק [דברים י', י"א] וַיִּבְאוּ וַיִּירְשׁוּ אֶת הָאָרֶץ. וז"ל מהרי"ץ בחלק הדקדוק שם, בירושלמי – הכוונה חומש ספרדי שהובא לתימן מירושלם – חסר יו"ד שנייה. והוא מחלוקת בין הסופרים. ובספרי רבינו ז"ל מלא. ע"כ מכתובת מ"ו יחיא בשירי ז"ל, ונתכוון אל התיגאן שהם העתק רבי הרמב"ם ז"ל.

רואים בהדיא, כי גם חסרות ויתירות העתיקו מהרמב"ם.

וחושבני כי ישנן עוד הרבה הוכחות, לגבי העניין הזה.

זכור לי, שמעתי כי בזמנו שאלו את מה"ר עמרם קורח בעצמו, מאיפה הוא לקח זאת? והוא ענה תשובה, שאינה מספיקה. הוא אמר, מה, וכי לא היתה להם מסורת? אין משהו שהם עשו לבדם, בעצמם? א"כ זאת סתם הבנה פרטית שלו. ה'הרגש'. אולם נראה לי כי זאת טעות. הכל זה מהרמב"ם.

אדרבה, ישנן הוכחות, שלפני כן היתה להם מסורת אחרת, בחסרות ויתירות. למשל, בספר אור האפילה [סוף פרשת חוקת], לגבי הפסוק [במדבר כ"א, ל"ה] וַיִּפּוּ אֹתוֹ וְאֵת בְּנָיו וְאֵת כָּל עַמּוֹ. שם המלה 'בניו' היא מלא, אבל הוא כותב, 'בנו' חסר. והוא מסביר למה זה חסר, בזה"ל, לפי שהיה לו בן אחד, שקול כבנים הרבה. א"כ כביכול כתוב 'בנו'.

אולם, איפה כתוב כך? יש כזאת במדרשים, אבל המסורת אינה ככה. המסורת לכתוב שם 'בניו' עם יו"ד. אקצר, כי דיברתי על כך כבר בעבר, בשיעור מוצש"ק תרומה שנת התש"פ בשל"ה.

[לגבי ואת בנו חסר, העיר כאן ידידנו הרה"ג איתמר חיים כהן שליט"א אחרי השיעור בכתב בזה"ל, הלא כבר עברו שנים רבות מאז שהעתיקו מהרמב"ם, ומסתמא בזמנו כבר היה כתוב בכל הספרים המצויים ואת בניו, מלא. ואם כן מסתברא שאין זו דרשה שלו, אלא העתיק כך מאיזה ספר, ומצוי שמעתיקים מחברים דרשות שאינן מתאימות לספרים שלפניהם כידוע. וכיון שאין אנו יודעים אם אותו ספר נתחבר בתימן, אי אפשר להחליט שכך היה כתוב בספרי קדמונינו. אף שעיקר העניין שהיתה להם מסורת אחרת, נראה נכון עכ"ל.

אבל לענ"ד לא מסתבר שבזמנו של בעל אור האפילה, נגנזו כל הספרים הישנים. אפשר לקחת דוגמא מזמנינו. יב"ן].

נראה שלפני כן היתה להם מסורת אחרת, המסורת הבבלית, וכיון שהם ראו כי המסורת של בן אשר היא יותר מדוייקת, ע"כ הלכו אחרי הרמב"ם. כיון שידוע כי מערבי ומדנחאי – המסורת של בני ארץ ישראל – יותר אמיתית מן המסורת של בני בבל. כמובא בגמרא בקידושין דף ל' ע"א, שאמר רב יוסף, אנן לא בקיאין בחסרות ויתירות. בני בבל מודים, שהם לא היו בקיאים. המסורת העיקרית היתה אצל חכמי ארץ ישראל, חכמי טבריה, ובראשם בן אשר. לכן, עזבו את המסורת העתיקה, והלכו לפי האמת. מאז והלאה, הלכו לפי בן אשר. אז גם נשתנה הניקוד, שמאז נתמעט במקרא הניקוד העליון, והשתמשו יותר בניקוד התחתון. חויץ

שערי יצחק – השיעור השבועי

– תאלב, והיום הוא בירושלם עיקו"ת, והרבה מסתמכים על הבן אשר הזה. ואכן הוא ספר מוסמך, אין מה לומר, אבל הספרים שלתימנים הם מדוייקים עוד יותר ממנו.

איך להבין זאת? וכיצד הדבר יכול להיות?

הבאתי בזמנו בשיעור – וכעת נסכם זאת – שמונה הוכחות לגבי הדבר הזה, ובעז"ה ברצוני להשלים את העניין. ביחד הן י"ג הוכחות לכל הפחות.

דבר ראשון, הרמב"ם כותב בשם בן אשר, 'כל חלב' פתוחה, 'המקריב' אין פרשה. ובבן אשר, ישנן שתי פרשיות.

דבר שני, בשירת האזינו, הרמב"ם כתב – לפי העתקת ספרי תימן ממנו – כי השורה מתחילה במלים 'גם בחור גם בתולה'. ובכתר של בן אשר, 'גם בחור' בסוף השורה הקודמת, והשורה הבאה מתחילה 'גם בתולה'. כביכול חלה כאן טעות, על איזה 'גם' המדובר.

טענה שלישית, מישהו בא וטען, כי בספר בן אשר ישנם תיקונים לאורך כל הספר, אבל הם רק בניקוד ובטעמים. משא"כ בפרשיות, שאין בהן שום תיקון. ש"מ כי בן אשר לא התעסק עם זאת, א"כ על מה הרמב"ם סומך? בן אשר לא הגיה את הפרשיות, אין שום פרשה שהוא העיר עליה. מה שהסופר כתב, בן אשר השאיר. רואים, שהוא לא הגיה את זה.

הטענה הרביעית והחמישית, הן של מה"ר יוסף אשכנזי, חכם שהיה בצפת, והוא הקשה כי הוא בדק את הספר של בן אשר, וישנן מקומות שמתחילה בהן פרשה, מלה אחת של סוף הפרשה הקודמת, ובשורה מתחתיה הוא מתחיל את הפרשה הבאה. אם לדעת הרמב"ם זאת פרשה סתומה – הרי לפי דעתו כאשר מתחילים פרשה באמצע השורה, פירושו שזאת פרשה סתומה – א"כ למה הוא קפץ אל השורה הבאה? הוא כתב בתחילת השורה מלה, א"כ הוא היה צריך להתחיל את הפרשה הבאה, בסוף אותה שורה. כי היה לו מקום מספיק, מאחר שהיתה לו רק מלה אחת בהתחלת השורה. א"כ למה הוא עובר אל השורה הבאה?

מבחרגום וכיו"ב שהמשיכו הניקוד העליון עד הדור האחרון כידוע. כמעט כל עניין מסורת המקרא, הלך ונקבע מאז ואילך לפי בן אשר, בכל העניינים ובכל הפרטים.

[הניקוד התחתון, וכן צורות הטעמים, השתנו מאוחר יותר, כמבואר בסערת תימן דף ק"ס אות ב'. וכמדומה גם מציאות הספרים הישנים מוכיחה זאת. ומספרו של רמב"ם העתיקו רק חסרות ויתירות והפרשיות והשירות והדפים וכו'. גם הרי הרמב"ם כתב ספר תורה ולא תאג תורה, ובספר תורה אין ניקוד וטעמים. ומאוחר יותר העתיקו הניקוד והטעמים וכן את המוסרה, מאותו כתר של בן אשר שהיה במצרים. מלשונות סופי התיגאן השונים יש משמעות שהכל העתיקו מהרמב"ם (ולא עיינתי בהם כעת), יש לומר דלצדדין קתני. איתמר.

אמנם יש להעיר ועכ"פ להזכיר, מן המובא בשם הגדולים להחיד"א, שהרמב"ם כתב גם חומש מוגה וכו' כאשר העליתי בס"ד בס' האותיות המשונות בתורה פרק שביעי אות ד' דף ק"ג. ומשם באר"ה. יב"ן].

שלוש עשרה ראיות והוכחות כי מסורת התימנים היא הכי מדוייקת ומעולה יותר מכל המסורות, ואפילו יותר מן ה'כתר' של בן אשר. והשלמה בביור העניין כי להרמב"ם היה כתר בן אשר אחר ממה שנמצא כיום.

בשיעור שאמרתי בהילולת מהרי"ץ, פענחנו כמה תעלומות, דברים רבים אשר התפלאו עליהם, כי הרמב"ם כתב בספר בשם בן אשר, 'כל חלב' פתוחה, ומובן – כך יוצא – ש'המקריב' היא סתומה. ובמציאות, בספר של בן אשר, שתיהן פתוחות.

בעזרת ה' יתברך ויתעלה, ברצוני להגיד שיש לנו שלוש עשרה הוכחות, שהמסורת שלתימנים הכי מדוייקת. מה שהרב מאזוז סובר, כי כביכול זאת המצאה שלתימנים. כפי שאמרתי בשיעור הקודם, נוכיח זאת באותות ובמופתים, כי אכן הדבר כך, שהמסורת שלנו היא המדוייקת והמעולה יותר מכל המסורות, לעילא ולעילא, אפילו ממה שהם חושבים כיום שזהו כתר בן אשר. ישנו את כתר בן אשר, שהיה בארם צובא

בשלמא אם הוא היה ממשיך עד סוף השורה, ולא היה לו ריוח, אזי הוא חייב לעבור לשורה הבאה, משא"כ אם זאת רק מלה אחת בתחילת השורה. טוען רבי יוסף אשכנזי, א"כ זאת לא פרשה סתומה, אלא פרשה סדורה. ישנו מושג נוסף, של 'פרשה סדורה'. פירושו, שמתחילים את הפרשה הבאה, היכן שנגמרה הפרשה הקודמת. אולם ברמב"ם, אין לכך זכר. ע"כ הוא טוען, כותב בתוקף, נגד הרמב"ם.

וזה לשונו, ופעמים מצאתי שהניח חלק כשיעור הפתוחה שהוא מניח במקום אחר, והניח אח"כ שורה חלקה. כבר יש לך ריוח פרשה פתוחה, למה אתה עושה עוד שורה?

וגדולה [מזון] מצאתי, כי הסופר כתב בסוף הספר, וכל מי שירצה לראות מתוכו חסר או יתר, פתוח או סתום, סְדוּר או סְתוּר.

תסביר לי הרמב"ם, מה זה סדור וסתור, לפי דבריך? יש לו טענות קשות.

דבר נוסף, ואלו הן הטענות הששית השביעית והשמינית, אמרנו כי בספר של בן אשר – מה שהיה בחאלב, מה שמחשיבים היום 'כתר בן אשר' – ישנן שלוש טעויות. א' בְּטָרִם תָּבוּא אֲלֵהֶן הַמִּיֻלָּדִת וְיֻלְדוּ [שמות א', י"ט], כתוב 'אליהן' מלא יו"ד, וזאת טעות, כי ישנה מוסרה מפורשת שזה חסר. בספר שלו בעצמו, באותו הספר, לא רק בספרים אחרים. רק שהסופר הכותב, לא קישר זאת עם המוסרה. ב' לא תַעֲמֹד עַל דַּם רַעַף [ויקרא י"ט, ט"ז], זה בפרשה שקראנו בשב"ק זו, 'רעף' צ"ל חסר יו"ד, ובספר של בן אשר כתוב 'רעיק' מלא יו"ד. ג' יוֹבֵל הוּא תְהִיָּה לְכֶם [ויקרא כ"ה, י'], 'היא' כתוב עם יו"ד, וצריך להיות בוא"ו, רק שהניקוד חירק.

נגד כל הספרים, כולל נגד ספרי תימן, ונגד כל ספרי בעלי המסורת. והרי התימנים כותבים שהם העתיקו מהספר של הרמב"ם על פי בן אשר, ועינינו רואות כי בספרים שלתימנים אין את שלושת הטעויות הללו. כיצד הדבר יכול להיות? הרי רואים, שבבן אשר הדברים כתובים בשינוי. מה שאנחנו רוצים להגיד, למידים מכל שמונת ההוכחות הללו, שהספר שכיום מייחסים לבן

אשר, זה אינו הספר אשר אליו התכוון הרמב"ם. הרי רואים דברים, יש לנו עדויות, מן הספרים שהרמב"ם לקח מהם, כי הם אינו מתאימים אל הכתר הזה. א"כ המסקנא פשוטה, שזהו אינו הספר הזה. היה עוד ספר של בן אשר – הרי בן אשר הגיה הרבה ספרים – והספר המוסמך שהרמב"ם התכוון עליו, זהו ספר אחר, לא הספר הזה.

חל בלבול. קרה משהו. הנסתרות לה, והנגלות לנו ולבנינו.

ומי שרוצה להיות יותר סמוך ובטוח, אביא בפניו את דברי רבי מרדכי ברויאר. ואגב אורחא, נוכחתי לראות שבזכותו הרבה ספרים מוגהים. היום מדפיסים הרבה מקראות גדולות, וכיון שזה במחשב, אז כולם מעתיקים. היום המסורת של בן אשר יותר נתקבלה בספרים, כי כולם מקבלים העתקה מן המחשב, ומקבלים את הספרים המוגהים האלה. ברוך הוא וברוך שמו.

הוא כותב בספרו כתר ארם צובה [במבוא דף 3] בזה"ל, כתר ארם צובה, היה שמור מאות שנים בבית הכנסת שבחאלב. מסורת היא בידי יהודי חאלב, שהוא 'הספר הידוע במצרים' שנזכר על ידי הרמב"ם בהלכות ספר תורה [פ"ח הל"ד]. הוא הספר, 'שהוא כולל ארבעה ועשרים ספרים שהיה בירושלם מכמה שנים להגיה ממנו הספרים ועליו היו הכל סומכין לפי שהגיהו בן אשר ודקדק בו שנים הרבה והגיהו פעמים רבות כמו שהעתיקו'. הוא הספר, שהרמב"ם העתיק ממנו את הפתוחות ואת הסתומות ואת צורת השירות שבתורה, ועליו סמך בספר התורה שכתב כהלכתו.

גם הקולופון של כתר העיד על ייחוסו. נאמר שם, שהוא נכתב על ידי הסופר שלמה בן בואעא, ונוקד ומוסר ביד אהרן בן אשר. הניקוד והמוסרה.

כעת תשמעו, ישנו כאן סימן שאלה.

אך קולופון זה – דהיינו החתימה – נכתב לפחות מאה שנה לאחר כתיבת הספר, וחכמים שונים הטילו ספק גם במסורת יהודי ארם צובה וגם בעדות הקולופון. אחרים הביאו ראיות,

שערי יצחק – השיעור השבועי

משפחת מולקנדוב הוא מתימן, והענף לא יכזב את השורש. כך כתבנו שם.

בבחינת מה שאמרו חז"ל, 'זרוק חוטר אַאֲוִירא, אַעִיקְרִיה קאי'. זה מה שהבאנו בשיעור מוצש"ק שמיני.

הרב חיים לוי, שלח את השיעור הזה אל הרב מולקנדוב. הוא רצה לשמוע חוות דעתו, והאם אכן הם תימנים במקורם, או שלא. ותשמעו מה שהוא ענה לו.

הוא כתב אלי בזה"ל, לכבוד מו"ר, שלחתי את השיעור האחרון לרבי עמנואל מולקנדוב שליט"א, וזו היתה תשובתו אלי מצ"ב. שלום וברכה.

היה ידוע לי ששורש המשפחה מתימן. נמצא שהוא ידע זאת גם בעבר. כמדומני שנכתב על זה ספר, שעשו מחקר על זה. לא ידעתי את כל הפרטים. מסתמא שלקחו אותם מאותו הספר.

אי אפשר לדעת מה יושב לכל אחד בשורש נשמתו, אבל כשלעצמי [בחלק המודע שלי] איני מנסה להצדיק מנהגי תימן בדוקא. בדרך כלל כשאני מכריע שהעיקר כמנהג תימן, זה בד"כ גם מנהג ספרד הקדום, שהשתנה בסיבות שאינם נכונות וכדומה.

וגם לגבי ספר תורה, בן אשר לא היה תימני, וגם הרמב"ם. א"כ אני לא מצדיק את התימנים. אני אומר, כי גם הספרדים בעבר, היו עושים כמו התימנים. יפה מאד.

ודרך אגב, כתבתי באותו מאמר של הס"ת, שגם התימנים לא צודקים בפרשיות, שהם עושים כדעת הרמב"ם, והעיקר הוא כבן אשר בזה.

טענתו היא, שישנו כתר בן אשר, ויודעים מה כתוב בבן אשר – עוד לפני שנשרף החלק הזה – 'כל חלב' ו'המקריב', שתי פרשיות. לא כפי שהרמב"ם כותב רק פרשה אחת, ולא כמו שהתימנים עושים אותה ב'כל חלב'. הם לא צודקים. לא הצדקתי את התימנים לגמרי, רק על הרוב, כי ישנם דברים שלא.

עוד דבר, גם לגבי נפילת אפים, כתבתי בחלק ב' שמנהג התימנים כיום, אינו המנהג המקורי אצלם ליפול על הארץ. בארץ תימן, עשו נפילת

המוכחות את אמיתה של אותה מסורת. ומחלוקת זו עדיין לא הוכרעה סופית.

דהיינו, הוא מודה, כי לא בטוח שזהו הכתר אשר אליו התכוון הרמב"ם.

אבל מה שכן, אך אין ספק, שכתר ארם צובה הוא כתב יד בן-אשר מובהק. והוא מתאים כמעט בכל מקום לנוסח בן אשר, כפי שנמסר גם ממקורות אחרים. לפי מה שכותבים עפ"י בן אשר, נמצא בספר הזה, אבל לא בטוח שזהו זה.

בשנת תש"ח שרפו פורעים את בית הכנסת שבארם צובה, כשליש מן הכתר נשרף. אך רובו ניצל, והובא לארץ ישראל, והוא שמור היום בספריה הלאומית הירושלם ע"כ.

כל הראיות שאנחנו אומרים בס"ד בפניכם, מוכחות שזהו אינו הספר הזה.

התייחסות לדברי הרב מולקנדוב שליט"א, ולדברי הרב מאזוז שליט"א, לגבי העניין דלעיל. ובעניין ס"ת מקודש ומיוחס של מהר"ם מרוטנבורג, שגם שם יש פרשה ב'כל חלב'.

בעז"ה ברצוני להגיד לכם עוד הוכחות נוספות שהדבר כך. רק נקדים את הסיבה שבגללה היגעתי אל הנושא הזה, למה בכלל אני מדבר על כך. מן השמים, נתגלגלו הדברים.

בזמנו, בסוף שיעור מוצש"ק שמיני התשפ"ד, הבאתי מכתב של ידידנו הרה"ג חיים לוי הי"ו מארצה"ב. דיברתי בשיעור, כי בספר תורת הקדמונים של הרב מולקנדוב שליט"א הי"ו, ישנם הרבה דברים, שהוא מודה – למרות שהוא ספרדי – כי המסורת של-תימנים יותר מדוייקת ויותר חשובה. רואים זאת הרבה בספרים שלו. למשל, אנחנו נוהגים כי את נקדישך ונעריצך וכו' אומר הש"צ, כך גם כתוב בשלחן ערוך, אולם הספרדים נוהגים להגיד זאת ביחד. הוא כותב על כך, שזאת טעות.

בזמן האחרון גם התפרסם בקובץ דברי חפץ מאמר שלו לגבי הזימון, שהנוסח האמיתי והנכון הוא כמו התימנים, כפי שמהרי"ץ כותב, נברך לאלהינו שאכלנו משלו. בלמ"ד. וכו' וכו'.

לאורך כל הדרך רואים אצלו זאת. והבאתי שהרה"ג חיים לוי כותב דבר מעניין, כי מקור

פנים על הקרקע, לא על כסא. הם לא ישבו על כסאות. ולכן אין טעם לעשות כמו שהם והאשכנזים עושים כיום.

[ואולי שורש הדבר הוא ששורש נשמתי תקועה בתימן של ה' תס"ג, שיעוד נפלו על הארץ...].
הרי הגיעו לשם, מתימן ובוכארה, לפני כשלוש מאות שנה, כמו שאמרנו אז. א"כ כנראה זה עוד מאז, מן הימים ההם.

בכל אופן יישר כח וכו'.

כאשר ראיתי את המכתב הזה, כתבתי אל הרב חיים לוי את תשובתי, בזה"ל, בלי נדר למען מהרי"ץ לא אחשה ולמען מסורת תימן לא אשקוט, עד יצא כנוגה צדקם, באחד השיעורים שיבואו בעזרתו יתברך.

זה כמובן על משקל הפסוק, למען ציון לא אֶחְשָׂה, ולמען ירושלים לא אֶשְׁקוּט. עַד יֵצֵא כְּנוֹגָה צְדָקָה, ויִשְׁוֹעַתָּה פְּלִפִּיד יִבְעַר [ישעיהו ס"ב, א'].

גם ידידנו הרה"ג אביחי שרעבי הי"ו שלח אליו – אל הרב מולקנדוב – את השיעור, והוא עונה פחות או יותר את אותם הדברים בזה"ל, ההיסטוריה נכונה. נכתב על זה ספר מחקרי, ומסתמא משם לקחו את הדברים.

מבחינה הלכתית, אין לי ענין 'בדוקא' להצדיק את התימנים [אולי שורש הנשמה, אבל לפי זה הרבה אשכנזים שהגיעו אבותיהם מספרד, וכן הפוך, צריכים להפוך עורם, ולא שמענו כזאת].
בד"כ אני מוכיח שגם הספרדים נהגו כך בדורות עברו, אלא שהאחרונים שינו שלא לטובה את המנהג, והתימנים פשוט שמרו על המנהג.

לגבי הס"ת, כתבתי למעשה שגם התימנים במחכ"ת לא צודקים בענין הפרשיות הסתומות והפתוחות עיי"ש.

ואני הקטן, עניתי לו, אותו הדבר.

דרך אגב, לגבי מה שהוא כותב, כי האשכנזים הגיעו אבותיהם מספרד, חושבני כי התשובה היא מיניה וביה. איך קרה פתאום, שהאשכנזים שהיה להם נוסח אשכנז – הרי יש נוסח שלאשכנזים, וישנו נוסח שלספרדים, וישנו נוסח שלתימנים. אלו שלושת הנוסחאות, המפורסמות כיום בעולם – התחילו לשנות מזמן הבעל שם טוב, לנוסח ספרד? מה קרה?

השערה שלי – הרי רבים מגירוש ספרד הגיעו לארצות אשכנז. הרבה אשכנזים, במקור שלהם הם ספרדים. למשל, משפחת וייס. כל משפחת וייס, באו מספרד. וכן משפחת נאה, הגר"ח נאה, זה שכתב על עניין השיעורים, כזית, כביצה וכו', והוא הצדיק בזה את מנהגי הספרדים, דלא כהחזון איש. נתגלה שהמקור של משפחת נאה הוא מן הספרדים. והדבר ברור כשמש בצהרים, יש להם מסורת על כך במשפחתם. והראיה, כי משפחת נאה היו מפוזרים בשלוש ארצות. ננית, ברוסיה, בפולין, ובגרמניה. הגיעו שלשתם לארץ ישראל, כל אחד מארץ אחרת, וכולם ענו ואמרו שיש להם כך במסורת, למרות שלא היה ביניהם קשר בעבר. כך הם שמעו מאבותיהם. סימן שהדבר אמיתי.

חושבני, כי חסידי הבעש"ט, כיון שהמקור והשורש שלהם הוא ספרדי, ממילא אחרי גירוש ספרי – לפני 400-500 שנה – חזרו אל השרשים שלהם, 'אעיקריה קאי', למקורות שלספרדים. שאלה מהקהל: אך רובם הלכו לארצות המזרח? תשובת מרן שליט"א: יתכן. אבל רבים מהם הגיעו לארצות אשכנז, והתערבו עמהם. בבחינת מה שנאמר, ולקחת מבנותיו לבניך... וכנראה יש עוד משפחות, כגון פרנק. אתה יודע מה זה פרנק? ספרדי. כמו שיש אצל הספרדים משפחת אשכנזי, לאידך גיסא.

כך לגבי העניין הזה. ולגבי נפילת פנים, נדבר בל"ג בשיעור נוסף. כעת נעמוד רק לגבי הספר תורה.

*

בספר תורת הקדמונים [חלק ג' סימן צ"ג דף ת"ק] כתב בזה"ל, בעשרות שנים האחרונות, עם ההתודעות למסורת תימן, ועם מציאת ספר בן אשר והספרים שהעידו שהעתיקו ממנו, וכן הדומים לו והקרובים לו בדיוקם, יש לנו התמודדות חדשה בין המסורת שלנו למסורת של ספרי תימן שהם עפ"י ספרו של בן אשר, וכפי שכתב בשו"ת פעולת צדיק ח"א סי' כ"ד וז"ל, ידוע ומפורסם כי העתק שלנו הועתקו מספר שכתב רבינו הרמב"ם וכו'.
הוא מעתיק ממהרי"ץ, כמה שורות.

ס"ת, שצריך שיהיה ס"ת כשר ללא חסרות ויתירות, זה אין לנו בס"ת דידן וכנ"ל. שאלה מהקהל: אבל גם לפי הרמב"ם, אם אדם כתב ס"ת שהוא לא טוב, הוא לא קיים מצות כתיבת ס"ת, א"כ לא יעזור פה הרמב"ם? תשובת מרן שליט"א: נכון. הוא מדבר רק לגבי הקריאה. כתב בהדיא 'בשלמא לעניין קריאת ספר תורה בבית הכנסת וכו', אולם לעניין מצות כתיבת ס"ת, אתה משקיע המון כסף, ולא קיימת מצות ספר תורה. כך ההסתכלות שלו.

אולם – כעת תשמעו – גם תימני שכותב ס"ת כפי מסורת אבותיו בחסרות ויתירות, שהיא נראית נכונה וקרובה לאמת יותר וכנ"ל, עדיין לא נפיק מפלוגתא. דמלבד החסרות והיתירות, יש מחלוקת בפתוחות וסתומות.

הרמב"ם בפ"ח מהלכות ס"ת מנה את הפרשיות הפתוחות והסתומות שבתורה, ובפרשת צו כתב 'ידבר וכו' דבר אל בני ישראל'. אולם בפרשה זו יש ב' פעמים פסוק זה בסמיכות. בפרק ז' פסוק כ"ב 'כל חלב', ובפסוק כ"ח 'המקריב'. ונחלקו הקדמונים למה התכוין הרמב"ם.

בתימן פירשו, שהכוונה ל'כל חלב', ואותה עושים פתוחה. אולם 'המקריב', ללא פרשה. אולם הספרדים והאשכנזים עושים להיפך. ומדברי הרמב"ם גופיה אין ראייה לכאן או לכאן, וא"כ יש ספק אמיתי איזה ספר כשר ואיזה פסול.

אולם הבעיא היותר קשה בענין זה, שבספר בן אשר עצמו, שתי הפרשיות הנ"ל הם פתוחות [ולא כמו שאנו נוהגים שרק אחת מהם פתוחה]. וכן בשאר כתבי היד העתיקים של תורה, יש ב' פרשיות פתוחות שם וכו'.

אינני מתכוון לענות לו על כל פרט ופרט, כי יכלה הזמן והמה לא יכלו, ע"כ נברך על העיקר, ונפטור את הטפילה. ישנם כאן הרבה דברים, שאינם מדוייקים. רק אגיד בהמשך את העוקף. והוא ממשיך וכותב, ועי' במה שהעתיק וסיכם בספר יושב כרובים הנ"ל וכו', ואת ההשערה איך קרה שהרמב"ם כתב רק פרשיה אחת, ושיותר נראה לעשות שם שתי פרשיות עי"ש.

וידוע, שיש תשעה הבדלים בחסרות ויתירות בין ספרי תימן לספרי ספרד ואשכנז [כיום], וכפי שכתב בספר סערת תימן עמ' ק"ג והם: בספרי תימן – גדול עוני 'מנשא' [חסר ו'], נבקעו כל 'מעינת' [חסר ו'], 'זיהיו כל ימי נח' [ולא זיהי כל], מקשה 'תעשה' המנורה [חסר י'], אל עבר 'האפד' [חסר ו'], אשר נקבו 'בשמת' [חסר ו'], ובראשי 'חדשיכם' תקריבו [יתר י'], אל בלעם בן 'בער' [חסר ו'], וכן פצוע 'דכא' [בא' ולא בה'].

ובכל השינויים הנ"ל, כ"ה גם בכתר ארם צובא הידוע כספרו של בן אשר, וכפי שסיכם את הדברים בצורה ברורה הרב יעקב שורקין בספרו יושב כרובים חלק ז' עי"ש. זה לא רק הוא, אלא רבים כבר הרבה לפניו.

ויש להוסיף, שבחלק מהשינויים הנ"ל, מלבד הכתר, גם נוסח שאר העדות כן הוא, ודלא כנוסח דידן. ולמשל במלת 'זיהיו' כל ימי נח, נוסח אשכנז וערביא שהובא במנחת שי כן הוא. צריכים לדעת, כי בספרים מביאים, כגון במנחת שי, כי בספרי אשכנז כתוב 'זיהיו' כל ימי נח. דהיינו, יוצא שהאשכנזים מלפני שלוש מאות שנה, שינו את המסורת שלהם. הם חשבו שהאור תורה והמנחת שי הם צודקים, ואז הפסיקו, וכתבו מאז ויהי. בעבר, הם בעצמם כתבו ויהיו. הדבר ברור בספרים שלהם.

בהמשך הוא כותב – יש לרב מולקנדוב סגנון מיוחד, הוא כותב בצורה בוטה – בזה"ל, א"כ ספרדי ואשכנזי הרוצה לקיים מצות כתיבת ס"ת, וכותב כמנהג עדתו, ומוזיל על זה כסף רב, צע"ג אם קיים מצות כתיבת ס"ת. כיון שקרוב לודאי הנוסח שלנו אינו הנוסח הנכון, וכיון שס"ת שחסר או יתר באות אחת פסול, ואין הבדל בין אם יש שינוי משמעות או לא וכנ"ל, נמצא שטרח הרבה ולא העלה בידו דבר מתוקן.

ובשלמא לענין קריאת ס"ת בבית הכנסת, בזה שפיר סמכינן על מסורת דידן, בצירוף תשובת הרמב"ם הידועה [בלאו סי' רצ"ד] שהובאה בב"י בסימן קמ"ג, שמותר לקרוא ולברך על ס"ת פסול עי"ש. אולם לענין מצות כתיבת

עוד שני שינויים יש, בין הרמב"ם [שעל פיו נוהגים כל ישראל], לבין הכתר [שהוא מקור הרמב"ם]. כעת תשמעו דבר מבהיל נוסף, ישנם עוד שני שינויים.

והם פרשת פסל לך – בפרשת כי תשא – שלרמב"ם היא פתוחה. הרמב"ם כותב, 'פסל לך', פרשה פתוחה. ובכתר [בן אשר] היא סתומה.

ישנו עוד דבר. וכן האם יש הפסק פרשה, בין ארור מטה משפט גר יתום, לארור שוכב עם אשת אביו. שלרמב"ם אין שם הפסק פרשה [למרות שבכל הארורים יש הפסק בין אחד לשני], ובכתר יש פרשה סתומה [וכפי שיש בין כל הארורים] וכו'.

ואם כן הרוצה לקיים מצות ס"ת, יש לו בעיני. שמצד אחד, בציבור א"א לשנות את המסורת של כולם. וכיון שנהגו כדעת הרמב"ם, חייב לכתוב לפי חילוק הפרשיות שברמב"ם. ומאידך, יתכן מאד ואין אלו הפרשיות האמיתיות. וסתומה שעשה פתוחה ולהיפך, הספר פסול כדכתב הרמב"ם דלעיל [ומקורו במסכת סופרים פ"א הט"ו ומסכת ס"ת פ"א ה"י עי"ש].

פלא עצום. בפרשת כי תבוא, יש את כל הארורים, ארור אשר יעשה וגו', ארור משיג וגו', ופתאום בארור אחד, אין פרשה. כתוב כך, אָרור מִטָּה מִשְׁפֵּט גֵר יְתוֹם וְאַלְמָנָה, וְאָמַר כָּל הָעָם אָמֵן. אָרור שֹׁכֵב עִם אִשְׁתּוֹ אָבִיו כִּי גָלָה פְּנֵי אָבִיו, וְאָמַר כָּל הָעָם אָמֵן. שניהם באותה פרשה. רק אח"כ ארור שוכב עם כל בהמה, זאת פרשה חדשה.

האמת היא, כי ישנו טעם נפלא, מדוע הדבר כך. בספר הרמזים לרבינו יואל, כתב את הסיבה, למה ב'ארור שוכב עם אשת אביו' אין פרשה. הרי השבטים, הם אלה אשר אמרו את הברכות והקללות. כפי שנאמר, וְאַלְהֵי יַעֲמֹדוּ עַל הַקָּלָה בְּהַר עֵיבָל. רְאוּבֵן גָּד וְאֶשֶׁר, וְזְבֻלֹן דָּן וְנַפְתָּלִי [דברים כ"ז, י"ג].

הוא כותב על כך [והביאותיו כבר בשו"ת עולת יצחק חלק ב' סימן קמ"ו אות ג' ד"ה ומה] בזה"ל,

סַתָּם אַרְוֵר שׁוֹכֵב עִם אִשְׁתּוֹ אָבִיו, מִפְּנֵי כְבוֹדוֹ שֶׁל רְאוּבֵן שְׁבַלְבַל יַעֲוֵי אָבִיו. וְלֹא עֲשָׂאָה פְּרִשָּׁה מִצְוִיִּנְתָּ, שְׁצַרִּיךְ לְהַסְתִּיר מִעֲשִׂיהֶם שֶׁל הַרְשָׁעִים, כֹּל שֶׁכֵּן הַצְּדִיקִים. וְלִכֵּן אֵין מִתְּרַגְּמִין אוֹתָהּ בְּצִיבּוֹר, ר"ל וְיֵהִי בְּשִׁכּוֹן יִשְׂרָאֵל וְכוּ' עכ"ל.

הפסוק ארור שוכב עם אשת אביו, מפני כבוד ראובן, לכן הפרשה הזאת סתומה. כאילו מבליעים את זה. שלא יהא בולט בכתיבתו, וכנראה גם בגלל שאומרים זאת בפרהסיא.

אבל, הם טוענים, הרי בכתר ישנה כאן פרשה. אם כן, הספרים שלנו, ספק פסולים ח"ו. כי זה לא לפי הכתר.

מה הם מתרצים? איך הדבר יכול להיות, הרי הרמב"ם העתיק מן הכתר? מה קרה שהרמב"ם דילג זאת?

תשמעו איזה תירוץ. איזה השערות מסוגל לכתוב בס' יושב כרובים. אולי ישנו שם רק ריוח קטן, ולכן הרמב"ם לא הבחין. לא שם לב. אולי בלא יודעין, הרמב"ם דילג על וידבר של המקריב. אוי ואבוי.

זה מעין מה שאותו אחד כתב על הרמב"ם בצורה כ"כ חצופה, מה שהבאתי [בהילולת מהרי"ץ] מהספר חצי גיבורים.

נראה לי, כי מי שמסוגל לכתוב דברים כאלה, השערות כאלה, שהרמב"ם ח"ו לא שם לב שישנו שם ריוח קטן, וכל כי האיי גוונא, חושבני – אינני רוצה לומר זאת בפה מלא – כי הם מתקרבים להיות 'מחוץ למחנה'. ואין לי ספק שהם למדו במוסדות, של אנשים עם דעות חיצוניות. כי אף אחד – מי שמכיר את גדולי ישראל – אינו מסוגל להגיד דבר כזה, שהרמב"ם לא שם לב שישנו ריוח.

היום כולם יודעים זאת, והרמב"ם לא שם לב לכך? והוספתי הוכחות נכוחות לכך שלא יתכן הדבר, בשיעור הקודם. ואין דרכנו להכפיל דברים.

ומה תגידו לגבי 'פסל לך', שכתוב שם סתומה, והרמב"ם כתב בהדיא פתוחה? עד כדי כך התבלבל. רחמנא לישזבן.

*

ובהמשך הוא כותב כך, ועוד עלולים לשנות צורת פתוחות וסתומות בפרשת צו, שבכל העולם מקובל שאין ריוח כלל בפרשת כל חלב שור וכשב ועז [ויקרא ז', כ"ב], רק בפרשה שאחריה [שם פסוק כ"ח] דהמקריב את זבח שלמיו, וסימניך 'חלבמו סגרו'. וכן דעת מרן [בכסף משנה פ"ח מהלכות ס"ת בד"ה בספר ויקרא] והש"ך [ביו"ד סימן ער"ה סק"ו] וכל הפוסקים.

ונתתי טעם יפה לזה ע"פ הפשט, כי כל ענין איסור חלב ודם הנזכר שם בא בדרך אגב בתוך פרשת הקרבנות, לפי שנזכר לפני כן שהאוכל פגול ונותר וקדשים בטומאה חייב כרת, ואגב זה הביא הכתוב גם כריתות דחלב ודם, על דרך הואיל דאתא לידן נימא ביה מלתא. והתימנים נוהגים להיפך, לעשות פרשה פתוחה בכל חלב וגו', ולסגור אחריה (וטעמם צ"ע. רק שכן קבלה בידם).

זהו דבר נוסף, שאיננו יודע. אין ז'טעמם צריך עיון, חכמי תימן נע"ג נתנו טעם לכך, כפי שהבאנו אז בשיעור. ואין זו אך ורק 'קבלה', אלא הסבירו את זה.

ומעתה הרוצה לפתוח בשתייה, עושה דלא כמאן, וס"ת שלו פסול לדידן, שכבר הוכיח הגאון ר' מנחם די לונזאנו ז"ל מדברי הרמב"ם בהלכות ס"ת, בחמש הוכחות, שא"א לפתוח שתי הפרשיות, והבאתי דבריו בהקדמה לתיקון סופרים (איש מצליח) דידן. ע"ש.

*

בכל אופן, תשמעו את דבריו בהמשך. והרי כתר ארם צובה, היה כשבע מאות שנה בביהכ"נ הגדול באר"ץ, ומעולם לא פתחו אותו ולא תיקנו ספריהם על פיו. ואכמ"ל.

מה קרה? בארם צובא, שם היה הכתר, ספרי התורה שלהם לא היו כמו הכתר. למה הם לא תיקנו אותם?

לפי דברינו, הדבר מובן. כי אכן הם לא היו בטוחים, שזהו הכתר אשר מדברים עליו. לא ידעו האם אפשר לסמוך על הכתר הזה. אמנם הם שמרו עלו, זהו ספר קדוש וכו', אבל לגבי

במקום להבין, כי הרמב"ם לא מדבר על הכתר הזה, שלא זהו הכתר אשר היה להרמב"ם. נלאו למצוא הפתח.

זאת התשובה, לכל השאלות שלהם. כפי שאמרנו. אתם צודקים, הכתר הזה הוא משובש בדברים האלה, והרמב"ם לא דיבר על הכתר הזה, אלא על כתר אחר.

עד כאן ההוכחה התשיעית והעשירית. דהיינו ט' פסל לך. י' ארור שוכב.

ונוכח בס"ד את הדבר עוד.

שאלה מהקהל: יש כתר אחר של בן אשר?

תשובת מרן שליט"א: יש כתר אחר, כמו שהבאנו בזמנו [בשיעור משפטים ה'תשע"ג] לגבי אר"י במגילת אסתר. אבל כנראה גם עליו לא התכוין הרמב"ם. צריך לבדוק. אולי עוד הוא ימצא. יהי רצון מלפני המקב"ה. איך נעלם? ברוך יודע תעלומות. ישנן לכך הרבה אפשרויות. עוד מעט תשמעו עוד הוכחות לכך.

*

דבר נוסף. הרב מאזוז שליט"א בספרו ארים נסי, על מסכת יבמות [דף 176], בא וטוען כדלקמן. הרב מאזוז, הוא לאידך גיסא, בכלל נגד כתר בן אשר. הוא אומר שלא לסמוך עליו בהרבה דברים, רק מה שישנם בו 'מילי מעלייתא'.

וזה לשונו שם, מחר ישנו גם את צורת שירת האזינו, שבכתר יש בה רק ס"ז שיטין במקום שבעים שיטין הנהוג בכל העולם, ויש שם שלש שיטות כפולות היוצאות מחוץ לשורה כידוע.

וכמה טרח הגאון נוב"י תניינא [חיו"ד סימן קע"ו] להכשיר ס"ת שלא היו השורות שוות בשירת האזינו שאחת ארוכה מחברתה [ועיין

מה שכתבתי באו"ת אייר ה'תש"ן עמוד תקל"ו והלאה]. אבל שורה כפולה ממש ובולטת לחוץ, ליכא למאן דאמר.

שמעתם? הוא טוען, [נגד הר"ד יצחקי נר"ו מכולל חזון איש], אם אתם הולכים לפי הכתר, א"כ במקום שבעים שורות תעשו ששים ושבע.

אבל הרב מאזוז אינו יודע, כי התימנים אכן עושים ששים ושבע שורות. ברמב"ם המדוייק, זה לא שבעים שורות, אלא ששים ושבע שורות. וברור שאם הנוב"י היה יודע זאת, היה מודה.

ספר תורה, אין קשר. זאת הוכחה נוספת, לפי דברינו, למה לא החזיקו בזה. וכבר הבאנו לעיל דברי הרמב"ם בזה.

וזהי ההוכחה האחת עשרה שלנו.

הערה מהקהל: הדבר גם לא מתאים לדברי הרמב"ם, שכתב כי 'עליו היו הכל סומכין, וממנו היו מגיחים'.

תשובת מרן שליט"א: נכון. יפה. ואף שהרמב"ם כותב זאת, על הדורות שלפניו, מה נשתנה עתה מאז? שמע מינה.

*

ישנם עוד שני שינויים בכתר, לא כפי הנוסחא שלנו. וממילא יש לנו עוד שתי הוכחות, השתים עשרה, והשלוש עשרה.

וַיֹּאמֶר כִּי יָד עַל כֶּסֶף יְהִי, מִלְחָמָה לִי יִבְעַמְלֶק, מִדָּר דָּר [שמות י"ז, ט"ז]. המלים 'כס יה' הן שתי תיבות. ובכתר, זאת מלה אחת. אצלנו, אפילו בקריאה, מבדילים בין המלים, 'כס יה'. אפילו שהטעם שופר הולך. ואכמ"ל. וכן בכתובה.

דבר נוסף, בשירת האזינו, הַלִּי יִבְעַמְלֶק זאת [דברים ל"ב, ו'], אצלנו 'הלי יי' זאת מלה אחת, ובכתר האות ה"א מופרדת מן המלה ליי. רואים שם זאת בבירור.

בקיצור, ישנם שלוש עשרה דברים, שהמסורת שלנו איננה מתאימה עם הכתר הזה, שאמורים היו להיות מועתקים ממנו. שורה התחתונה, זהו אינו הכתר סמכו עליו גדולי ישראל לפני הרמב"ם, והרמב"ם עצמו, וכמי תימן. ותו לא מידי.

חושבני, כי הדברים ברורים כשמש בצהרים.

*

בהמשך, הרב מאוזן כותב בזה"ל, גם מה שטוענים, שכתר ארם צובא מדוייק בטעמיו ונקודותיו ע"פ בן אשר, אין זה נכון, כי לא כתבו בן אשר עצמו, רק סופר אחר בשם שלמה בוי[א]עה, והוגה ע"י בן אשר, ומאן לימא לן שלא השאיר אחריו עוללות? מי אמר, שלא נשארו טעיות?

ואמנם מילי מעלייתא דאית ביה, דרשינן להו בפרקא.

לדבריו, אל תסמוך על הכתר. אבל אעפ"כ ישנם דברים שכן, דברים אשר רואים שהוא צודק.

כגון בפסוק נמוגים ארץ וכל יושביה [תהלים ע"ה, ד'], שבספרים ישנים היתה תיבת 'נמוגים' במקף, ואין לה טעם, ובכתר היא ברביע (ויתכן שבכתה"י נדבקה נקודת הרביע לחולם של המ"ם והיו לבשר אחד. וכיון שלא מצאו המדפיסים טעם במלת נמוגים, חיברו אותה במקף נמוגים-ארץ, ונשארו נמוגים ונבוכים). ובודאי שהעיקר ברביע.

הוא אומר, כי בכל הספרים הישנים, הכתר צודק. מה שהוא לא יודע, שאצל התימנים זה אכן ברביע, כמו בכתר בדיוק.

וכן בפסוק, וראה ראש כוכבים כי רמו [איוב כ"ב, י"ב], שבכל הספרים, כולל תנ"ך קורן, תיבת רמו המ"ם רפויה, ובכתר המ"ם דגושה. וכן מוכח בספר השרשים לרד"ק, שהביא פסוק זה בשרש רמס (מן הכפולים), ולא בשרש רום. ע"ש. ונשכח דגש זה מאות בשנים, והוחזר בימינו ע"י הכתר. וברוך שמסר עולמו לשומרים [ע"ז דף מ:].

אשריו ואשרי חלקו. אבל הוא נזכר רק היום. אצלנו [התימנים], זה לא נשכח. בספרי התיגאן הדבר כך, המלה 'רמו' בדגש, ראיתי זאת בעצמי בתאג של מה"ר בניה, ישנו שם דגש. הוא אומר שזה נשכח, נכון, הספרדים והאשכנזים שכחו, אבל אנחנו לא שכחנו.

אבל בפסוק ובוגד ולא בגדו בך [ישעיה ל"ג, א'], שהכתר גורס ולא בגדו בו'. כאן הוא לא מסכים לכתר, לדבריו פה הכתר אינו צודק.

העיקר כגירסת כל הספרים, וכן הוא בת"י ורש"י ורד"ק שם, ובאגרת הרמב"ם לר' יפת ב"ר אליהו הדיין וז"ל, 'זבודאי זה הענין שהזכרת בא ללמד ונמצא למד, ואתה בוגד ולא בגדו בך. ע"כ. (והרמב"ם הוא הממליץ כביכול על הכתר) וכו'.

הרמב"ם כותב, 'זבודג ולא בגדו בך', ובכתר כתוב 'זלא בגדו בו'.

אינני יודע, למה אין לו את חלק הדקדוק. מהר"ץ אף שלא ראה את כתר בן אשר, הוא

תגובה לגבי טענת הרמ"מ בעניין 'הצליחה נא', והמסקנא שצריך להיות בדגש. וטעם נפלא לכך על-פי הסוד.

כעת, הוא כותב דבר נוסף.

וכן בפסוק, אַנָּה ה' הוֹשִׁיעָה נָא, אַנָּה ה' הַצְּלִיחָה נָא [תהלים קי"ח, כ"ה], יש טעמים זרים בכתר, שתִּיבוֹת הוֹשִׁיעָה, הַצְּלִיחָה, מִלְרַע. וְתִיבוֹת נָא נָא שְׁאֲחֲרִיחָן, דְּגוֹשׁוֹת.

וזה תמוה מאד. כי אף שמצינו, אמלטה נא [בראשית י"ט, כ"], שתיבת 'אמלטה' מלרע ואחריה דגש, שם עיקר המלה (אמלטה) מלרע, והיתה ראויה לנסוג אחר, ונתבטל הנסו"א, ומ"מ בא אחריה דגש (אולי להראות על נחיצות הדברים ובקשת לוט על נפשו, כמו קומו צאו ודומיהן). אבל כאן הזרות כפולה ומכופלת, שהיה ראוי להיות 'הושיעה' והצליחה' מלעיל, ובאו מלרע שלא כדין, ובכ"ז בא דגש אחריהן.

ואנו קיבלנו קריאתה (ע"פ המנחת שי) הושיעה מלעיל ונו"ן שאחריה דגושה, והצליחה מלרע ונו"ן שאחריה רפויה. וכן נהגו בעיר חלב עצמה (בארס צובא) בדורות שלפנינו, והחזן שהיה קורא כך נחשב לגברא דווקנא, וכל המשנה אין רוח חכמים נוחה הימנו.

(ויש לתת טעם לשבת, שכל דגש שבא שלא כדין מורה על לחץ ודוחק וצער. כמו מן המצר קראתי יה, יסור יסרני יה, אשרי הגבר אשר תיסרנו יה, בכלן שם י"ה דגוש שלא כדין. לעומת ענני במרחב יה, אבוא בס אודה יה, ששם י"ה רפה. ולכן בהושיעה נא, שהאדם נמצא בדוחק ובצער ומצפה לישועה, באה נא דגושה. אבל בהצליחה נא, שמבקש רק רווחה והצלחה, באה רפויה. על דרך הפתגם הידוע, מנענעין בהושיעה נא ואין מנענעין בהצליחה נא. ואכמ"ל).

ברם, מה נעשה? אמנם צריך להעיר שהמנחת שי לא מדבר לגבי 'הצליחה נא' שזה רפה, רק לגבי המלעיל ומלרע, אבל כך זה בספרי הדפוסים, אולם בחלק הדקדוק כתב מהרי"ץ שהנו"ן בדגש, בדיוק כמו בכתר. א"כ מה הפירוש, 'קיבלנו קריאתה עפ"י המנחת שי'? הרי ידוע, כי העיקר הוא כמו בן אשר.

כותב בחה"ד, 'בתיגאן בגדו בו'. בדיוק כמו בכתר. ומדובר על הכתר הזה, מה שעדיין ישנו לפנינו.

לגבי הרמב"ם, אינני יודע האם הרמב"ם כתב אמנם כך באיגרת הזאת, אפשר כי מישוהו 'תיקן' שמה. זאת איננה ראיה. ואעיקרא, אינני יודע האם הרמב"ם למד ועיין בכתר בספר ישעיה. אבל בכל אופן, אולי המעתיקים – המדפיסים, שינו את זה.

[לענ"ד אין שום הוכחה, כי מסתמא הרמב"ם כתב מזכרונו כדרכו, ומצינו לו ולחכמים רבים מאד, שמחמת כן כתבו שלא ככל הספרים. ולא עוד אלא שמצינו להרמב"ם בפרק י' ממתנות עניים הלכה ג' שכתב, והקב"ה קרוב לשועת עניים, שנאמר שועת עניים אתה תשמע ע"כ. והרי אין פסוק כזה, אלא זהו מנשמת כל חי. ואף לא כנוסח נשמת שכתב הוא עצמו בסדר התפילה שלו, (וכמו שהוא ג"כ מנהגינו. יב"ן), אלא כנוסח הספרדים שהיה שגור בפיו. ואפילו אם העתיק ולא בגדו בכך מתוך ספר, כנראה לא היה זה הכתר, כי מסתמא לא היה תחת ידו להשתמש בו תמיד. רק לענייני ספר תורה הוצרך להשתמש בו, כי יש מהם דלעיקובא נינהו. ואף העניינים שאינם לעיקובא, הרי לכתחילה צריך לכתוב כפי המסורת האמיתית. ואעיקרא יש לעיין בגוף איגרת הרמב"ם, שמא רק השתמש בלשון הפסוק, ולפי עניינו שם שינה וכתב בכך תמורת בו. איתמר].

וכן בפסוק, עמי מה עשיתי לך ומה הלאיתך, ענה בי [מיכה ו', ג'], העיקר כנוסח כל הספרים שתיבת 'ענה' בטעם טרחא, ובי"ת בי דגושה. ולא כמ"ש בכתר, 'ענה' בטעם מאריך, ובי"ת בי רפויה. כי לא נמצא מעולם טעם 'מאריך' בודד בסוף הפסוק, רק או מאריך טרחא סוף פסוק, או טרחא מאריך סוף פסוק, או טרחא סוף פסוק. כגון, לא תרצח, לא תשכח, ובני דן חושים. ולמה ישתנה פסוק זה מכל התנ"ך?

דבריו אינם מובנים היטב. וכי אין בעולם דברים היוצאים מן הכלל? חבל שאין לו חלק הדקדוק. אם היה לו 'חלק', הוא היה רואה שכך כתוב בחה"ד, מארכה. מהרי"ץ לא ראה את הכתר, ורואים כמעט לאורך כל הדרך כי הכתר מתאים עם המסורת שלתימנים. התימנים הכי קרובים לכתר הזה.

אם לבעל מנחת שי היה את כתר בן אשר, בודאי שהוא היה מכריע על פיו. וגם בחלק הדקדוק כתוב, שזה בדגש וו"ל, הושיעה נא, הצליחה נא, תרויהון מלרע, ותיבות נא תרויהון דגשין ע"כ. קצר וקולע.

האמת היא, כי הטענות שלו, גם הרב צובירי אותו הדבר. מי שהולך עפ"י הדפוסים, שכחו את המסורת הישנה.

מי שיעיין יראה כי בתהלים כתר מלכות [מסורת מדוייקת על ספר תהלים קי"ח, כ"ה], מובא בזה"ל, אנא ה' הצליחה נא, במוסרה גדולה נמסר עליו הצליחה מלרע ע"כ. ומכח מוסרה זו, תיבת נא בכמה ספרים קמאי ובתראי ודוקני רפויה, וכן המנהג פשוט בקריאתה. והקורא הצליחה נא מלרע כדינה, ומדגיש הנו"ן במלת נא, הוי"ן תרתי דסתרי אהדדי כמ"ש ב' הרמד"ל. וסימן שלא תטעה להחליפם, הישועה למעלה ונדגש, וההצלחה למטה ונרפה. ואין לשנות.

ואנחנו לא נדע מה נעשה להם? הם הלכו לפי ספרי הדפוסים, והמסורת הישנה נעלמה מהם, כמו תמיד.

אולם, מי שרוצה לדעת את האמת, צריך וצריך לשנות, ומצוה קא עביד. ומלבד זה, הרי ישנו תנ"ך גינצבורג, אשר מביא מסורת של עשרות ספרים, וראיתי וספרתי ויוצא לפי מה שהוא כותב [בדף 265], כי בעשרים ואחד ספרים – הנו"ן של הצליחה נא דגושה, ורק בחמש עשרה – הנו"ן רפויה. רואים כי אפילו בספרים האחרים, בלי קשר ישיר דוקא לכתר, ואפילו גם בדורות שאחרי כן, המסורת שלהם, של רובם, היתה כפי הנוסח הזה.

א"כ האמת היא, שגם 'הצליחה נא' הנו"ן דגושה, כפי שכתוב בכתר. וכך הוא מנהגינו. וכפי שעוד נמתיק ונטעים את הדבר בס"ד לקמן.

*

לסכם את העניין נאמר, אמנם זכינו ויש את הכתר של בן אשר מחאלב, והוא בהישגיד כיום, והוא מאד מדוייק. אבל המסורת שלתימנים, הגם שהיא קרובה אליו מאד, אבל אינה לפי הכתר הזה, אלא על פי כתר בן אשר השני,

שהוא יותר מדוייק. מה שהיה בפני הרמב"ם, ושהיה מקובל בימי קדם להגיה על פיו. כעת, אם הם מחפשים את האמת, הם צריכים לקחת את כתר בן אשר מחאלב, ואת הספרים שלתימנים, והיכן שהדבר משתווה, בטח שהם צריכים לקבל זאת. ובחלק הדקדוק למהרי"ץ, ישנם עוד הרבה שינויים אחרים, אבל לכל הפחות את זה.

*

הרב מאזוז מעיר בהמשך [במבוא] בזה"ל, ובכלל, מה שהולכים בימינו אחר בן אשר בעינים עצומות, ואומרים כאילו יצאה בת קול משמים, 'בן נפתלי ובן אשר, הלכה כבן אשר'.

אינני יודע, מדוע הוא כותב 'שהולכים בימינו אחר בן אשר וכו'. הדבר אינו 'בימינו', כבר מהר"ם לונזאנו כתב זאת בספרו אור תורה, כמדומני בפרשת צו, 'הלכה כבן אשר'. כביכול יצתה בת קול, ואמרה כך. כי לא יודעים, למה הכריעו כמותו? אבל הדבר מוסכם לכולי עלמא.

והוא ממשיך וכותב, הנה יש שני מקומות בתנ"ך, דנקטינן דוקא כבן נפתלי. והם במלת 'ביקרותיך' [תהלים מ"ה יו"ד], ובמלת 'קבצנו' [משלי כ"ח, ח'], כמ"ש שם המנחת שי. (ולא טוב עושים המדפיסים בתהלים 'ביקרותיך' כדעת בן אשר, ומתעלמים מדברי המנחת שי). היום בזמנינו, מצוי שמדפיסים רבים כדעת בן אשר, והוא כואב לו, למה עושים זאת?

אבל במחילה מכבודו, לגבי שני הדברים הללו, 'בנות מלכים ביקרותיך' – כך לפי בן אשר, ולפי בן נפתלי 'ביקרותיך', בחלק הדקדוק כתוב כמו בן אשר. וכן בפסוק, 'מרבה הונו בנשך ותרבית, לחונן דלים יקבצנו' – כך לפי בן אשר, ולפי בן נפתלי – 'קבצנו', במנחת שי – הספרים שלהם – כמו בן נפתלי, נגד הכלל. אבל בתיגאן, לעולם זה כמו בן אשר. אמנם מהרי"ץ לא העיר לגבי 'קבצנו', אבל אני בעניי כתבתי זאת ב'בינה במקרא', כי בתיגאן הנוסח הוא כבן אשר. לגבי 'ביקרותיך', כבר מהרי"ץ מעיר על כך בחה"ד. אבל, הכל הולך אל מקום אחד.

שאלה מהקהל: בספרי התיגאן, גם את הנביאים והכתובים העתיקו מבן אשר?

שערי יצחק – השיעור השבועי

דבר נוסף. כנראה גם בס"ת של מהר"ם מרוטנבורג, כתוב כך. פלא עצום.

בקובץ פעמי יעקב [ל"א דף י'] מובא כך, מנהג פרנקפורט בכתיבת ס"ת חסרות ויתירות.

מעתה אתחיל לרשום בכתב אמת, מה שאמר לי הסופר והוא האלוף כהר"ר לייב יצ"ו מק"ק פולדא – זאת עיר בארץ גרמניה – מה שיש לו בקבלה בכתיבת ס"ת, במלות יתירות וחסרות, מה שמצא בתיקון ישן נושן, ומה שראה בשתי ראיות, כמנהג ק"ק פרנקפורט, וגם מה שראה בס"ת הישנה מק"ק איגר בק"ק ורמישא, וגם קצת בפרשיות סתומות ופתוחות, וממנו יוכל המגיה ללמוד מה שהוא כדינו וכו'.

כמו דאיתא שינוי גדול בפרשיות סתומות ופתוחות בפרשת צו [ויקרא ז', כ"א], 'מעמיה' שסיים הפסוק קודם פרשת כל חלב שור וכשב, יש ספרים ספק פתוחה, ומה שסיים 'מעמיה' [שם פסוק כ"ז] קודם פרשת המקריב את זבח שלמיו, זהו תיקון הרבה סופרים בודאי פתוחה. שמעתם?

ובספר הנקרא ברוך שאמר, וגם בס"ת מאיגר, נמצא מעמיה, מסיים הפסוק קודם פרשת כל חלב שור וכשב, היא בודאי פתוחה. ו'מעמיה' קודם פרשת המקריב את זבח שלמיו, כשאר סוף פסוק. אה, הפלא ופלא.

הם כותבים שם בהקדמה, כי ס"ת זה הגיע מק"ק איגר לק"ק וורמישא, הספר הוחזק למיוחס ביותר, ויש אומרים שנכתב ע"י מהר"ם מרוטנבורג.

שאלה מהקהל: הוא כתב אותו, כשהיה בבית הכלא?

תשובת מרן שליט"א: אינני יודע היכן הוא כתב אותו, לא זכור לי. בכל אופן, זהו ס"ת מאד מיוחס אצל האשכנזים, והנה הוא בדיוק כמו המסורת שלנו, כי הפרשה היא רק ב'כל חלב'.

כעת הוא מביא עוד דבר, את הספר ברוך שאמר, וזהו חידוש עוד יותר גדול. מי אינו יודע, מהו הספר ברוך שאמר? זהו הספר הכי מוסמך אצל האשכנזים, בכל ענייני כתיבת ס"ת, גם

תשובת מרן שליט"א: בטח. היה להם את הכל. ואפילו את הניקוד והטעמים גם בתורה העתיקו מבן אשר.

המשך השאלה מהקהל: אבל הרמב"ם כתב, שהוא העתיק רק את הספר תורה?

תשובת מרן שליט"א: הרמב"ם כתב רק ס"ת, אבל הם העתיקו מבן אשר את כל התנ"ך.

הכלל הוא, לעולם התיגאן אזלי כבן אשר. אם יהיה משהו כמו בן נפתלי, הדבר יהיה מוזר ומפליא. בדרך כלל, אם רואים כמו בן נפתלי, צריכים לבדוק אם ישנה טעות, שהתבלבלו הסופרים והחליפו ביניהם. לפעמים ישנם חילופים, התבלבלו מהי דעת בן אשר ומהי דעת בן נפתלי, ובבלבלו את הנוסח הזה, ולכן חושבים שזהו לא כמו בן אשר.

*

נחזור לגבי עניין הפרשיות, 'כל חלב' ו'המקריב', הנוסח של ספרי תימן הוא לכאורה יוצא דופן. אבל מאחר שהרמב"ם כתב כך, ונתברר כי האמת היא כך, כמו בן אשר האמיתי, כי כיום רק מתוך ספרי תימן אפשר לדעת את האמת, אזי לא מתייחסים לרוב. טעם כעיקר. מעמיד.

אבל צריכים לדעת, כי זאת איננה דעה יחידאה. מהר"ם לונזאנו מביא כמה מקורות – אפילו אצלם, חומשים מדויקים – כי הפרשה היא ב'כל חלב'. וכמו שכתב כבר מהרי"ץ משמו.

אולם מקרוב נודע ונתברר לי, כי גם בספרי תורה מפרס, ספרים עתיקים שהיו בארץ פרס, כתוב בדיוק כמו התימנים. 'כל חלב' – פרשה, וב'המקריב' אין כלום.

וידוע לגבי פרס – אמנם בדורות האחרונים הם נתדלדלו, מכל הבחינות, אבל בדורות הראשונים – היו שם מרבתינו הגאונים, כמו בבבל הסמוכה לה. הכוונה לתקופת הגאונים, ולתואר גאונים שהיה אז. דהיינו, המסורת שלהם בעבר, השרשים של זה, מיוסדת על אדני פז. כמו הנוסח שלהם בתפילה בעבר, שהיה כפי נוסח הגאונים. והרבה דברים, היו דומים אל הנוסחאות שלנו. אלא שהם לא זכו לשמור את זה כמונו. גם קצת במבטא, הקמץ דומה וכו'.

ואפילו מרן הב"י נמשך אחריו להעתיק ממנו בסימן ל"ב את צורת האותיות וכו'.

גם במאמר של הרב אשר שוורץ, בסוף המאמר שלו, הוא ג"כ מביא את זה. זהו החיזוק שלו האחרון. מכה בפטיש. וזה לשונו, ראייה מכריעה נוספת, היא מהקדמון שהתקבל בישראל בהלכות כתיבת האותיות בסת"ם, ר' יום טוב ליפמאן [ה'ברוך שאמר' השלישי, שאותו העתיק הב"י להלכה באו"ח סי' ל"ו, והוא הבסיס לכל הסת"ם עד ימינו]. שבהלכות ס"ת שחיבר, מעיד שמצא בשני תיקונים זקנים מאד שנעשו ע"פ הרמב"ם, שיש פרשה ב'כל חלב', וגבי 'המקריב' אין שום פרשה.

ומסיים, ובן נעשה ונשמע לקיים, והמשנה ידו על התחתונה עכ"ל.

שמעתם? הספר ברוך שאמר, שהוא ה-מוסמך אצלם, כותב כך במפורש.

ומוסיף הר"א שוורץ, וכך סתם לדינא בסדר הפרשיות שערך.

יוצא כפי שאמרתי לכם, שישנן המון הוכחות לכך. וכפי שאמרתי, מוצא שפתי קיימתי, למען מסורת תימן לא אשקוט, עד יצא כנוגה צדקם. הדברים ברורים כשמש בצהרים. ולכן אין ספק, שהספרים שלנו הם הכי מדויקים בעולם. מעל כולם.

ומי שהולך לשמוע הקריאה בס"ת אחר, הוא מפסיד. לא כדאי. כדאי לבוא להתפלל איתנו בבוקר, אפילו שיש גם תרגום... מפסידים את האורות של-קריאה. הקדושה שמקבלים מכך. אין ספק, שהס"ת שלנו הם הכי אמיתיים. רק בדיעבד, בשעת הדוחק, אנחנו מכשירים ספרי תורה אחרים. כאשר אין ברירה. אולם מה שמהרי"ץ פסק, ש'אם עלה ירד', אין ספק - לפי כל ההוכחות שאמרנו - שזה עיקר אמת ויציב וקיים. רואים כי הדברים נכונים כנכון היום.

הערה מהקהל: גם בימות החול, צריך להתפלל אצל התימנים, ולא רק בשבת.

תשובת מרן שליט"א: נכון. יש עוד מעלות.

הערה מהקהל: הס"ת שכתב מהר"ם מרוטנבורג בכלא, הוא מיוחס למשה רבינו. יש על זה סיפור.

תשובת מרן שליט"א: נכון. ראיתי מובא כי באיגרת עתיקה מסופר שמהר"ם מרוטנבורג אשר היה תפוס במאסר שנים רבות, זכה שהביאו לו מן השמים את ספר התורה של משה רבינו, ובעת שהיה קורא בספר תורה היו צדיקים שבגן עדן באים לשמוע מפיו את הקריאה, ומספר זה העתיק את ספר התורה שכתב בבית המאסר.

מלבד זה ראיתי מובא עוד כי בזמן שישב מהר"ם בבית האסורים, הצטער מאוד על שאין לו ספר תורה לקרות בו בשני וחמישי ובשבת קודש, ובדרך הפלא ופלא קיבל את הס"ת הי"ג אותו כתב משה רבינו ע"ה ביום פטירתו, כנזכר במדרש. והעתיק ספר התורה על גבי הכתב, ולמחרת סיום ההעתיקה כשהקיץ משנתו שוב לא מצא עוד את ספר מרע"ה, שנוטל ממנו בחזרה.

ומסורת עתיקה מספרת על השתלשלותו המופלאה של ספר התורה הזה, ממגדל בית הסוהר, אל יהודי קהילת ווירמייזא, וכך היה המעשה. כשחש מהר"ם שמותו קרוב, בנה בעזרת עצים שהיה בתא הכלא שלו, תיבה - אותה שלשל מבעד החלון אל נהר הריין. אחד הימים נראתה תיבה חתומה צפה על הנהר, הגויים שהיו סביבותיו לא הצליחו להמשיכה לידיהם, עד בואם של יהודים לשפת הנהר, שטה התיבה המסתורית ישר לידיהם. עם פתיחת התיבה, נגלה בה ספר תורה כתובה על קלף צבי, כך התגלה דזהו מתנה שלוחה מאת רבם שכתבו בכת"ק בעת שבתו במגדל בית הסוהר. על התיבה חרת מהר"ם בכתב ידו, ספר תורה זה 'תורה ציוה לנו משה', כתוב בכתב ידו של מאיר, מתנה שלוחה לקהילה הקדושה ווירמייזא. הספר קדוש וטהור, וכל הקרב אליו יקדש, ולא יקראו בו רק פעמיים בשנה, בשבועות בזמן מתן תורתנו, ובזמן שמחת תורתנו זמן סיום התורה. ועד עצם היום הזה נשמר בקהילת ווירמייזא ספר התורה, אשר נחשף לאחרונה בחורף שנת התשס"ד בוירמייזא.

ואכן ראיתי מאידך שיש מערערים על כל העניין דלעיל, כמו שמצוי בעניינים דומים. והנסתאות לה' אלהינו. ואכמ"ל.

שערי יצחק – השיעור השבועי

נכונה. מי שעושה דבר נגד הכללים, עפ"י ספרים מדוייקים, פירושו שהאחרים טועים. כי הם הולכים לפי הכללים, ואינם יודעים כי כאן זה יוצא מן הכלל. לפי המסורת, שהיא עולה על כללי הדקדוק כמפורסם.

ברם, למה דבר זה יוצא מן הכלל?

כתבנו על כך [שם] טעם נפלא – אמנם זהו טעם עפ"י הסוד, אבל הדברים הם כמעט מובנים – כי ישנו כלל, השכינה נקראת נא. זהו עיקר העניין. וביאיר נתיב שם הובא בשם הרב [האר"י], כי תיבת נא עם הכולל, גימטריא ב"ן, בסוד מלכות ע"כ. וכו'.

ובהמשך כתבתי כך, ונראה לענ"ד שיש להבין בזה מאי דכתיב הושיעה נא [שם], וכן הצליחה נא [שם], הנוני"ן דגושות בשתייהן, ר"ל גם בהצליחה נא, וכמבואר בחלק הדקדוק שם, וכפי שהוא גם כן מנהגינו, וכן הוא בכתר בן אשר, שבאו לרמוז על תוקף וגודל צער השכינה, שהיא בגלות אתנו. ולכן אנו מבקשים ומתחננים עליה, אנא י"י הושיעה נא, תושיע את הנקראת נא. וכן אנא י"י הצליחה נא.

אנחנו אומרים, אנא י"י הושיעה נא. אינני מדבר כעת על הפשט הפשוט, אלא אנחנו מדברים לפי פנימיות העניינים, על גלות השכינה. אנא ה', תושיע את נא', את השכינה הנקראת נא. הדגש תמיד מראה על צער, על חוזק וקושי. כמה שהשכינה סובלת בגלות. בשביל כך, בא הדגש. תושיע את נא. אה, כמה היא סובלת, כמה קשה לה, כמה היא מתאבקת ומתעפרת בעפר. שכינתא בגלותא. וע"ע בהקדמת מהרי"ץ להודענות דף ס"ב ס"ג.

אי נמי הדגשים רומזים, שהכוונה בזה לשכינה שהיא דין, וכמו שהמליצו עליה דרך צחות מאמר חז"ל [בבבא בתרא דף נה. ועוד], דינא דמלכות"א דינא. ועיין עוד בדברינו לקמן פרשת שלח לך על פסוק פתיל תכלת ד"ה וסוד. מה שאין כן אילו היו רפויות, כי הרפיון מורה על רחמים וכו'.

הושיעה נא, הצליחה נא. ריבוננו של עולם, תרחם על השכינה. תושיע אותה, ותצליח אותה.

השם ברוך הוא יראנו במהרה בימינו בבא לציון גואל, אכ"ר.

אני רואה שהזמן קצר והמלאכה מרובה, ואנחנו כבר צריכים לסיים.

שאלה מהקהל: ישנו פוסק ספרדי האומר, לגבי ספרדי העולה לס"ת של תימנים, כי כיון שבספרים הישנים יש את הניקודים – הכוונה לסימונים של עיגול במסמר, של סוף פסוק, אתנחא וכו' – אזי שיתחמק מלעלות. האם הדבר נכון, שצריך לחשוש לכך?

תשובת מרן שליט"א: למעשה, אני רואה שהספרדים לא חוששים לכך. כי כמעט כל גדולי הדור אמרו שאפשר לקרוא בס"ת כזה. וכך העיקר לדינא, כמ"ש בס"ד בקונטרס ס"ת המנוקד. בכל אופן, כיום ישנם כבר הרבה ס"ת של תימנים, אשר אינם מנוקדים. רק במקומות מסויימים, הדבר עדיין כך. אנחנו מעדיפים, שלא לעשות ניקוד בס"ת, למרות שאנחנו מכשירים זאת. כי למה לכתחילה להיכנס לספק?

אבל אני אומר, כי גם אם ישנה שאלה, הספק הזה שאולי הניקוד פוסל, זהו חשש הרבה יותר רחוק, מאשר חסרות ויתירות והפתוחות והסתומות, שבזה בודאי התימנים צודקים. כוונתי לומר, עדיף הס"ת התימני, עם החסרון של הניקודים, מאשר ס"ת שנכתב לפי מסורת אחרת.

*

לגבי 'הצליחה נא' בדגש, מאחר שהרב מאזוז מחפש תמיד לתת טעם, בכדי להוכיח את הסברא שלהם, אם כן נוכיח בס"ד לאידך גיסא. ואזון מלין תבחן. ראשי תיבות אמ"ת.

ברוך ה', מי שיעיין בנפלאות מתורתך [פרשת בהעלותך על פסוק וכי תבאו מלחמה בארצכם וגו', דף קצ"ב], יראה כי כבר הסברנו זאת בס"ד, למה 'הצליחה נא' בדגש? הרי הם טוענים – בעל מסורת מדוייקת, וכן הרב מאזוז – שהדבר נגד הכללים של דקדוק. אמנם בלא"ה זאת איננה קושיא, מה שישנו דבר נגד כללי הדקדוק, כיון שישנם הרבה דברים היוצאים מן הכלל לכו"ע. זאת לא קושיא. גם כאן הדבר יוצא מן הכלל.

אבל מ"מ צריכים לתת הסבר, לדברים היוצאים מן הכלל, מדוע הדבר כך. ואדרבה, זה שהדבר יוצא מן הכלל, מראה כמה שהמסורת הזאת היא